
SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

Z OBSAHU:

OLGA DANGLOVÁ: Etnologický pohľad na štúdium hodnôt (hodnoty predmoderného sveta slovenskej dediny)

MONIKA VRZGULOVÁ – KATARÍNA POPELKOVÁ: Stredné vrstvy v urbánnom prostredí - transformácia skupinových hodnôt?

JURAJ PODOBA: Perspektívou Norberta Eliasa: Stabilita a zmena hodnotových systémov v období neskorého socializmu

Na obálke:

Prvá strana: *Štylizovaný motív z publikácie „Čičmany“ (1992, ed.: E. Munková)*

Dear reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P.O. Box 57, Nám. slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.sappress.sk> <http://www.etnologia.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

EDIČNÁ RADA

Ľubica Droppová, Gyivicsán Anna (MR), Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR)

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings.

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- D a n g l o v á, Oľga: Etnologický pohľad na štúdium hodnôt (Hodnoty predmoderného sveta slovenskej dediny)..... 361
- V r z g u l o v á, Monika – P o p e l k o v á, Katarína: Stredné vrstvy v urbánnom prostredí - transformácia skupinových hodnôt?..... 381
- P o d o b a, Juraj: Perspektívou Norberta Eliasa: Stabilita a zmena hodnotových systémov v období neskorého socializmu (Adam Pranda a štúdium hodnôt druhej polovice 20. storočia)..... 398

VYHRADENÉ PRE

- Rozhovor s jubilantom: PhDr. Ján Koma, CSc., nar. 14. 11. 1920 (Martin M e š š a)..... 412

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- Významná romistka Milena Hübschmannová tragicky zahynula (Zuza K u m a n o v á)..... 420
- K životnému jubileu Marty Šrámkovej (Viera G a š p a r í k o v á)..... 421
- Pozdrav ďalšej päťdesiatničke PhDr. Hane Zelinovej (Arne B. M a n n)..... 422
- K okrúhlym narodeninám Doc. PhDr. Marty Botíkovej, CSc. (Lubica H e r z á n o v á)..... 424
- Životné jubileum PhDr. Hany Hlôškovej, CSc. (Milan L e š č á k)..... 429
- K životnému jubileu PhDr. Izabely Danterovej (Katarína H o l b o v á)..... 433
- Výstava Krása hlíny (Eva Š e v č í k o v á).. 435
- Izabela Danterová – autorka dvoch výstav (Viera H o l i c o v á)..... 436
- Hodnoty ako predmet výskumu (Katarína P o p e l k o v á)..... 438
- „Kým nevesta povedala áno...“ - Výstava o svadbách v minulosti (Kornélia J a k u b í k o v á)..... 442
- Medzinárodná konferencia o postindustriálnom meste (Jolana D a r u l o v á, Katarína K o š t i a l o v á)..... 443
- Na Kokave sa rokovalo o tradičnej kultúre (Zuzana B e ň u š k o v á)... 445

- Medzinárodná konferencia Od lidové písne k evropské etnologii (Eva K r e k o v i - č o v á)..... 446
- Prezentácia edície Slovenské ľudové rozprávky I.-III. a seminár „Osobnosť a dielo prof. Franka Wollmana“ (Zora V a n o v i - č o v á)..... 448
- Medzinárodná konferencia „Correct Images and Distorted Images...“ (Michaela F e r e n c o v á)..... 449
- Etnokultúrna funkcia odevu a textílií v 2. pol. 20. stor. (Zdena K r i š k o v á)... 452
- Grantový seminár „Diferenciačné procesy lokálnych spoločenstiev na Slovensku po r. 1989“ (Petra K l o b u š i c k á)... 454
- Celoslovenské kolo ŠVOK (Miroslava B o b á k o v á)..... 455

RECENZIE-ANOTÁCIE

- M. Slivka: Slovenské ľudové divadlo (Daniel L u t h e r) 457
- Slovenski etnološki lexikon (Marta B o t í k o v á, Ján B o t í k)..... 459
- Luther, D. – Salner, P.: Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identít v 20. storočí (Alexandra B i t u š í k o v á)..... 460
- J. Kandert: Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století (Marta B o t í k o v á)..... 462
- A. Bartosz: Neboj sa Cigána – Na dara Romenstar (Zuzana K u m a n o v á)... 463
- Z. Profantová (ed.): Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 (Ivica B u m o v á)... 464
- L. Mlynka: Remeselník vo vidieckom prostredí (Remeslo a status remeselníka v lokálnom spoločenstve) (Jiří L a n g e r)..... 467
- V. Krivý: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku (Michaela F e r e n c o v á)... 470
- D. Blümlová (ed.): Čeněk Zíbrt a kulturní historie (Hana H l ô š k o v á)..... 472
- F. Schirmacher: Das Methusalem komplott (Lubica H e r z á n o v á)..... 474

I. Thurzo: Ľudová architektúra na Slovensku (Ladislav M l y n k a).....	477
P. Skalník (ed.): Dolní Roveň - polčas výzkumu (Michal Š í p o š).....	478
R. Lužica: Keď bola vojna, nebol som doma... (Zora V a n o v i č o v á).....	480
Jedi na Goriškem (Sylvia D i l l n b e r g e - r o v á).....	481
Anotácie.....	481
OBSAH 53. ROČNÍKA	

CONTENTS

STUDIES

D a n g l o v á, Oľga: Ethnological research of values (System of values of pre-modern world of Slovak village).....	361
V r z g u l o v á, Monika – P o p e l k o v á, Katarína: Middle classes in the urban surrounding - tranformation of group values?.....	381
P o d o b a, Juraj: From the perspective of Norbert Elias: Stability and change of system of values in the era of late socialism (Adam Pranda and study of values of the second half of 20 th century).....	398

RESERVED FOR

Interview with the jubilant: PhDr. Ján Koma, CSc. (Martin M e š š a).....	412
---	-----

HORIZONS – NEWS – GLOSSARY

An obituary for Milena Hübschmanová (Zuza K u m a n o v á).....	420
Jubilee of Marta Šrámková (Viera G a š p a - r í k o v á).....	421
Jubilee of Hana Zelinová (Arne B. M a n n)...	422
Jubilee of Marta Botíková (Lubica H e r z á - n o v á).....	424
Jubilee of Hana Hlôšková (Milan L e š č á k)...	429
Jubilee of Izabela Danterová (Katarína H o l b o v á).....	433
Exhibition Beauty of Potter's clay (Eva Š e v č í k o v á).....	435
Izabela Danterová – the author of two exhibitions (Viera H o l i c o v á)...	436

Values as objects of research (Katarína P o p e l k o v á).....	438
„Until the Bride said yes“ – Exhibition on the weddings in the past (Kornélia J a k u b í - k o v á).....	442
International Conference on postindustrial city (Jolana D a r u l o v á, Katarína K o š - t i a l o v á).....	443
About traditional culture (Meeting in Kokava) (Zuzana B e ň u š k o v á).....	445
International Conference From the folk song towards the European Ethnology (Eva K r e k o v i č o v á).....	446
Presentation of Edition Slovak Folk Fairy-tales I. - III and a Seminary „Personality and Work of Prof. Frank Wollmann“ (Zora V a n o - v i č o v á).....	448
International Conference „Correct Images and Distorted Images...“ (Michaela F e r e n - c o v á).....	449
Ethnocultural function of clothes and textiles in the second half of the 20th century (Zdena K r i š k o v á).....	452
Grant Seminary „Diferentiative processes of local societies in Slovakia after 1989 (Petra K l o b u š i c k á).....	454
ŠVOK - Slovak scientific Conference (Miroslava B o b á k o v á).....	455

BOOK REVIEWS-ANNOTATIONS CONTENTS OF the 53th VOLUMES

STREDNÉ VRSTVY V URBÁNNOM PROSTREDÍ – TRANSFORMÁCIA SKUPINOVÝCH HODNÔT?**MONIKA VRZGULOVÁ – KATARÍNA POPELKOVÁ**

*PhDr. Monika Vrzgulová, CSc. – PhDr. Katarína Popelková, CSc.
Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia*

The article is dealing with the problem of difficult life circumstances of the middle class in Slovakia in 20th century which situation after the 1989 is analyzed through empirical research. Comparing of the attributes of groups and common values of two professional groups members (entrepreneurs and private vine-growers) in two different towns in Slovakia (Trenčín and Modra) authors tries to characterize and describe the main features of social transformation.

Kľúčové slová: stredné vrstvy, živnostníci, vinohradníci, postkomunistická transformácia, sociálna štruktúra mesta na Slovensku

Key words: middle class, entrepreneurs, vine-growers, post-communist transition, social structure of town in Slovakia

Úvod

Mestský priestor, jeho sociálne zloženie, vzťahy a interakcie v podmienkach transformujúcej sa postkomunistickej spoločnosti Slovenska predstavujú pre etnológiu živé laboratórium s množstvom sledovania hodných problémov. Jedným z nich je transformácia sociálnych pozícií, individuálnych stratégií a lokálnych či nadlokálnych skupinotvorných tendencií doteraz žijúcich príslušníkov, potomkov alebo nasledovníkov predkomunistickej, dlhé desaťročia nejestvujúcej časti stredných vrstiev. Štúdiom týchto otázok nadväzujeme na svoje predchádzajúce výskumy v urbánnom prostredí zamerané na etnologickú rekonštrukciu pozície živnostníkov a mestských vinohradníkov v štruktúre dvoch rozličných miest Slovenska. Analytickým nástrojom zvoleným na skúmanie stredných vrstiev v mestských spoločnostiach v období prvej polovice 20. storočia bola sociálna

skupina (primárne vymedzená profesijne: živnostníci resp. vinohradníci), predmetom skupinové stratégie a hodnotové orientácie.

Predložená štúdia načrtáva pomocou modelovej analýzy situáciu sledovaných skupín po znárodnení v roku 1948 a hľadá ich miesto v sociálnej štruktúre vybratých miest po roku 1989. Hodnotové systémy živnostníkov (časť I.) a mestských vinohradníkov (časť II.), zmeny lokálneho spoločenstva, tvorba a stabilita sociálnych stratégií a perspektív, legislatíva a reálny život v podnikaní - to sú rámce našich výskumov i tejto úvahy. Zameriavame sa na prvé pokusy jednotlivcov o samostatné podnikanie po roku 1989, na ich primárnu filozofiu, stratégie a ciele, na ich postupné prehodnocovanie a modifikáciu pod vplyvom triády vzájomne prepletených častí spoločenskovedne definovaného procesu modernizácia - transformácia – globalizácia.

Porozumieť aktuálnej sociálnej a hospodárskej situácii sa snažíme sledovaním otázok: kde sú stredné vrstvy, resp. sociálna skupina malých stredných podnikateľov, aké je jej zloženie, aké sú jej pozície v meste, či je vôbec možné hovoriť o sociálnej skupine so spoločným vedomím, stratégiami, cieľmi a hodnotami? Štúdiom a porovnaním skupinových hodnotových systémov sledovaných profesijných skupín v podobe spred roka 1948, v období 1948-1989 a potom po roku 1989 sledujeme dynamiku vzťahu: proklamované hodnoty (ideál) *versus* hodnoty každodenného života (realita).

Metodologicky predstavuje náš príspevok pokus o horizontálnu komparáciu - komparáciu v sociálnom priestore: krajina, spoločnosť, historický vývoj, urbánne prostredie i historický čas sa zhodujú, predmetom porovnania sú dve rozličné zložky stredných vrstiev v dvoch rozličných mestách. Využitie tejto metódy umožnil rovnaký teoretický koncept aplikovaný pri empirickom skúmaní stredných vrstiev i rovnaké terénne metódy získavania materiálu, založené na archívnom štúdiu, pozorovaniach a rozhovoroch.

Doterajšie poznatky zachytávajú po roku 1989 „znovu sa rodia“ podnikateľskú vrstvu miest Slovenska v podobe diferencovanej, veľmi premenlivej a dynamickej. Pre potreby poznávania sociálneho vývoja z etnologického pohľadu modelujeme jej časti ako skupiny, ako funkčné mnohvrstevné štruktúry s výraznou sociálnou mobilitou a vnútornými mechanizmami, vlastnými stratégiami, cieľmi a hodnotami, pričom v empirických zisteniach o dvoch sledovaných skupinách nachádzame spoločné i rozdielne znaky. Vzhľadom na dynamiku a ambivalenciu vývoja podnikateľskej časti stredných vrstiev po období hlbokéj diskontinuity (1948-1989) by však bolo rovnako možné skúmať ju v lokálnom rámci len ako sumu individualít, jednotlivcov, bez zohľadňovania čo i len pomyselného skupinového kontextu.

Naše interpretácie súčasnej situácie rešpektujú pracovný koncept analytického videnia cez skupinu a publikujeme ich s vedomím neuzavretosti. Kvantifikovať skúmané jednotky v lokálnej sociálnej štruktúre zodpovedne a úplne presne nie je v súčasnosti možné. Popísať ich výstižne alebo aspoň zovšeobecňujúco sa nedarí, načrtávať ich obrysy v horizontálnej či vertikálnej sociálnej perspektíve je problematické. Vývoj je ambivalentný a príliš rýchly, situácia príliš premenlivá. Navyše čakanie na ustálenie dnešných „prevratných čias“ spochybňujú najnovšie koncepcie sociálnych vedcov, ktorí takýto „stav“ a trendy vývoja stredných vrstiev pre obdobie globalizácie diagnostikujú ako legitímny a trvalý.

Východiská

Naše empirické poznatky z terénnych výskumov v dvoch mestách Slovenska vznikli overovaním vybratých konceptov, úvah a konštatovaní týkajúcich sa stredných vrstiev a ich transformácie, objavujúcich sa predovšetkým v sociologických, sociálno-historických

a ekonomických prácach z druhej polovice 20. storočia (REICH 1995, WHYTE 1968, KOCKA 1981, BOURDIEU 1998, BAUMAN 1999, CROSSICK - HAUPT 1995 ai.)

Vedecké názory na miesto a funkciu stredných vrstiev v spoločnosti sú rôzne: podľa jedných sa stredné vrstvy neustále rozširujú, iní autori súdia, že sa stále viac dištancujú a uzatvárajú do seba, ďalší ich predstavujú ako potenciálnu či dokonca reálnu spoločenskú elitu, iní predpokladajú, že práve stredné vrstvy dokážu spoločnosť tvorivo a inteligentne integrovať, a napokon ďalší ich pokladajú za beznádejne konformnú masu. Proti rozšírenému názoru, že stredné vrstvy spoločnosť spoľahlivo stabilizujú, stojí rovnako rozšírený názor, že ju naopak v záchvatoch statusovej paniky destabilizujú a rozkladajú. Podobne nejasná je aj ich mocenská pozícia: riadia celú spoločnosť alebo sa naopak dostali do pozície ovládaných?

Prečo je také ťažké nájsť uspokojivú odpoveď na tieto a podobné otázky?

Predovšetkým to spôsobuje premenlivosť kontextu, v ktorom sú kladené, ale tiež samotný charakter diferencovanej štruktúry a sociálnej stability stredných vrstiev v jednotlivých historických momentoch, v neposlednom rade dynamický vývoj, ktorý od čias sformovania feudálneho meštianstva prekonali. Vnútoraná rozorvanosť a vnútorné napätie, pre stredné vrstvy také príznačné, patrili od počiatku medzi charakteristické vlastnosti starých stredných vrstiev. Konštatoval to Karol Marx rovnako ako Max Weber, a podľa Jana Kellera (KELLER 2000: 9-10) to celkom nezaobalene „vystupuje na svetlo“ aj u nových stredných vrstiev.

Definícií stredných vrstiev, strednej vrstvy či dokonca strednej triedy je mnoho; v rámci nej sa navyše odlišujú aj vývojové formácie: stará-nová-najnovšia stredná vrstva.

V podmienkach slovenskej spoločnosti na začiatku 21. storočia koexistujú všetky ich vedecky špecifikované historické podoby. Formálne sú splnené všetky predpoklady existencie občianskej spoločnosti: existuje súkromné, sčasti decentralizované vlastníctvo výrobných prostriedkov a trhovú liberalizmus, existuje pluralizmus vo verejnom živote i v politike, občania sú schopní vyjadrovať sa k veciam verejným. A hoci by sa zdalo, že jednotlivé zložky stredných vrstiev hovoria rovnakou rečou, predsa len sledujú rozličné ciele a volia rôzne stratégie. Starým stredným vrstvám ide o záchranu ich hodnôt, novým stredným vrstvám o skupinovú záchranu pred deklasovaním. Napokon najnovším stredným vrstvám nejde ani o skupinové ciele, ani o spoločné sociálne postavenie – chcú len individuálne prežiť v sociálnom priestore plnom nových rizík a neistôt.

Terminológia

Naša analýza pracuje s pojmom *stredné vrstvy*. Na otázku, *kto* tvorí stredné vrstvy spoločnosti, odpovedajú sociálne vedy buď taxatívnym vymenovaním alebo zachytením a zadefinovaním všeobecných rysov, charakteristík, ktoré sa s touto sociálnou kategóriou spájajú. Tak pri prvom type definícií bývajú do *starej strednej vrstvy* radení drobní remeselníci, obchodníci, samostatní roľníci, rovnako aj zástupcovia slobodných povolání. *Novú strednú vrstvu* predstavuje široké spektrum zamestnancov organizácií – predstavitelia manažmentu, ale aj lekári, učitelia, úradníci, cirkevní predstavitelia, no aj radoví predavači a tzv. nižší personál firiem a organizácií. Pri vymedzovaní strednej vrstvy pomocou všeobecných charakteristík môže ísť o definovanie negáciou: *nová stredná vrstva nepredstavuje súkromných vlastníkov, ani námezdných robotníkov*. Pozitívne môže byť stredná vrstva vymedzená istými rysmi: *mentalitou, uznávaným hodnotovým systémom a spôsobom života*. Tak môžeme spolu s J. Kellerom konštatovať, že klasická predstava o príslušníkovi strednej vrstvy považuje za samozrejmé, že takýto jedinec vlastní dom, poskytuje kvalitné vzdelanie svojim deťom. V minulosti sa k jeho charakteristikám

pridružovala schopnosť užiť rodinu z jedného príjmu a ešte z neho aj šetriť (KELLER 2000: 9-11).

Termín „stredú“ (aj v iných európskych jazykoch – middle class, classes moyennes, Mittelstand) – vyjadruje podľa niektorých autorov tiež zmýšľanie príslušníkov tejto sociálnej vrstvy, a zároveň jej umiestnenie v strede sociálnej štruktúry danej spoločnosti (CROSSICK-HAUPT 1995: 3).

S časťami starej strednej vrstvy, malými a strednými podnikateľmi - živnostníkmi a obchodníkmi, resp. vinohradníkmi, pracujeme ako so sociálnymi skupinami (KARDOŠOVÁ 1990, POPELKOVÁ 1999).

Sociálnu skupinu vnímame ako základný stavebný prvok sociálnej štruktúry spoločnosti, ako zoskupenie ľudí prepojených špecifickými vzťahmi (GEIST 1992: 814, MATĚJŮ 1989: 26-27).

Základné znaky, ktoré skupinu vymedzujú, sú: interakcia, kooperácia, spoločné skupinové normy, ciele, hodnoty, vedomie spolupatričnosti (príslušnosti ku skupine, vymedzenie auto- a heterostereotypov, solidarita), integrácia a identifikácia, štruktúra vychádzajúca z existencie pozícií/statusov/rolí), veľkosť a trvanie (GEIST 1992: 515). Za najcharakteristickejší znak – a súčasne dôležitý aspekt našich analýz - pokladáme, podobne ako mnohí autori, *funkciu* skupiny v prostredí, t.j. „činnosť danej skupiny zameranú na zachovanie jej existencie a na jej prežitie“ (BLAHA 1969: 13).¹

Fenoménom, ktorý významnou mierou určuje sociálne správanie, konanie a myslenie jednotlivcov i skupín sú *hodnoty*. V podobe hodnotových systémov regulujú ich spôsob života vo všetkých jeho prejavoch. Spolu so špecifickými normami, vzormi správania a symbolmi tvoria charakteristiky jednotlivých sociálnych skupín, ovplyvňujú ich skupinové vedomie, čo sa odráža v skupinových stratégiách a cieľoch.

I. Živnostníci (prípád Trenčín)

Hodnotový systém živnostníkov ako sociálnej skupiny, ktorá bola súčasťou starých stredných vrstiev a v transformovanej podobe je prítomná dnes aj v spektre, ktoré tvoria nové stredné vrstvy, je úzko prepojený s praktickým podnikaním. Preto v ňom ako hodnoty skupiny boli prítomné predovšetkým pracovitosť, striedmosť, snaživosť, usilovnosť, umiernenosť a sebakontrola.

Predstaviteľom živnostníka v prvej polovici 20. storočia na Slovensku bol malý vlastník (remeselnej dielne, obchodu, firmy) alebo roľník, ktorý spravidla s celou rodinou pracoval, svoj produkt realizoval na trhu a rozvíjal rodinný majetok. *Rodinu a majetok* živnostníci proklamatívne označovali za hodnoty, ktoré vyznávajú a potvrdzujú svojim spôsobom života. Rovnako k nim priradzovali: *pôvod – (sociálne) postavenie - prestíž, nezávislosť-sebarealizáciu, charakter a spôsobilosť (odbornú i spoločenskú) a lokálpatriotizmus*.

Tieto základné prvky hodnotového systému, resp. ich obsahová náplň sa pod vplyvom makrosociálnych procesov v prvej polovici 20. storočia modifikovali. Vplývali na ne tak zmeny politických režimov a ideológií, ako aj modernizačné procesy – urbanizácia a industrializácia krajiny. Rovnako dochádzalo k zmene v hierarchii hodnôt.

Obdobie 1948-1989

Ak sa chceme venovať problematike živnostníkov (malých a stredných podnikateľov) v meste po roku 1989, sledovať ich ako sociálnu skupinu v urbánnom priestore, je potrebné najskôr naznačiť situáciu, ktorá vo vymedzenom priestore vznikla po likvidácii súkromného podnikania po roku 1948.²

Obdobie po februári 1948 prinieslo do každodennej reality slovenskej spoločnosti - a pre život živnostníkov zvlášť - zásadné zmeny, ktoré nekompromisne zničili dovtedajší spôsob života. Išlo o postupnú likvidáciu súkromného sektora: po veľkopriemysle „prišli na rad“ aj malí a strední podnikatelia. Pri pokuse o konštruovanie tohto procesu na konkrétnom príklade mesta je možné vyabstrahovať tri základné línie osudov živnostníkov po znárodnení. Prvú skupinu tvoria živnostníci (remeselníci a obchodníci), ktorí pochopili nezvratnosť komunistami naštartovaného procesu, a zároveň im bolo „dovolené“ spolupracovať v rámci kreovania socialistického sektora služieb - budúcich komunálnych služieb mesta, resp. siete štátnych predajní, resp. nových štátnych prevádzok a podnikov. Druhú skupinu tvoria tí, ktorí po znárodnení nachádzali (často len s problémami) uplatnenie mimo svojej špecializácie, prevažne ako nekvalifikované pracovné sily, nezriedka mimo priestor mesta, kde ich poznali. Tretiu skupinu tvoria takí živnostníci, ktorí sa nechceli svojho podnikania vzdať, a preto boli exemplárne „na výstrahu“ potrestaní ťažkým dlhodobým žalárom.

Sociálna skupina živnostníkov prestala v spoločenstve mesta existovať. Základňa, súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, produkcie i vlastnej práce, na ktorej vyrástol celý systém ich hodnôt, bola zrušená. Hodnoty najviac preferované a cenené živnostníkmi (súkromný kapitál, majetok rozvíjaný v slobodnom podnikaní, vlastnými schopnosťami a zručnosťami, výkon jednotlivca „na vlastnom“) boli úplne popreté, ba čo viac – stali sa hlavným dôvodom likvidácie tejto časti stredných vrstiev, ktorá bola do tej doby nezanedbateľnou zložkou obyvateľstva. Neboli pre mesto iba ekonomicky významnou skupinou, ale obohacovali kultúru mesta (v antropologickom ponímaní) vo všetkých jej parametroch. Svojím vystupovaním, konaním v každodennej komunikácii s ostatnými obyvateľmi mesta, sledovaním svojich cieľov, presadzovaním vlastných stratégií v komunálnej politike a reagovaním na meniace sa makrosociálne podmienky determinovali kultúru mestskej society.

Po roku 1948 bolo cieľom oficiálnej politiky zlikvidovať túto sociálnu skupinu a to sa aj podarilo. Nepodarilo sa však vymazať existenciu a pôsobenie živnostníkov v meste zo sociálnej pamäti jeho obyvateľov. Priestor, ktorému dominovali: námestia a ulice, kde mali svoje domy, obchody, firmy a dielne aj po desaťročiach označovali obyvatelia mesta názvami firiem, resp. menami majiteľov, ktorým pôvodne patrili. V spomienkach pamätníkov vystupovali mnohí obchodníci a remeselníci ako prirodzené authority mesta, pre mnohých predstavovali referenčnú skupinu, ich potomkov zvykli hodnotiť cez prizmu rodinnej histórie. Je možné konštatovať, že živnostníci zanechali v sociálnej pamäti mestskej society nezmazateľnú stopu.

V rokoch budovania socializmu okrem evidentnej fyzickej neprítomnosti živnostníkov v ich pôvodnom profesionálnom zaradení, absentovala aj ich aktívna účasť na živote society. Vzťah k mestu bol vždy ich sebadefiníciou, autoobrazom. Nová ideológia a jej propaganda v masmédiách cielene vytvárali negatívny obraz živnostníkov, čím aktívne pôsobili na verejnú mienku v spoločnosti. Cieľom bolo „vytlačiť“ túto sociálnu skupinu z verejného priestoru. Ich aktivity na verejnosti postupne prestávali, prekryli ich primárne existenčné problémy. Spontánny komunikačný priestor (bývalých) živnostníkov sa zúžil na rodinu a úzky okruh priateľov. Rovnako aj úprimný záujem o dianie v meste, o jeho vzhlad a propagáciu sa (tak ako aj iné činnosti) postupne stávali kontrolovanou, často iba formálnou záležitosťou riadenou úradne, prirodzene s politickým podtextom komunistickej ideológie.

Keďže vývoj sociálnej skupiny živnostníkov bol na Slovensku po roku 1948 násilne prerušený, dnes môžeme iba hypoteticky uvažovať, aké by bolo ich ďalšie pôsobenie a pozície v spoločnosti.

Po roku 1989

Politický vývoj na Slovensku po roku 1989 priniesol zásadné zmeny aj v ekonomickej sfére. S tým logicky súvisia legislatívne kroky reagujúce na novú realitu. Zákony prijímané

po roku 1989 mali zabezpečiť odčinenie krívd spáchaných komunistickým režimom na bývalých živnostníkoch, vlastníkoch poľnohospodárskej pôdy, nehnuteľností. Na druhej strane sa prijímali právne normy vytvárajúce priestor a podmienky na rozvoj podnikania v súkromnom sektore.³

Živnostenský zákon č. 455/1991 Zb. nadväzoval na historicky osvedčené princípy uplatnené v živnostenskom zákone č. 259/1924 Zb. platnom na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktoré sa aj v súčasnosti uplatňujú v rakúskom a nemeckom právnom poriadku. Podnikať u nás môžu ľudia starší ako 18 rokov, spôsobilí na právne úkony a bezúhonní, prílohy živnostenského zákona vymedzujú tie živnosti, kde je potrebné preukázať odbornú spôsobilosť.

Aktuálna situácia v meste Trenčín

Štyridsaťročné prerušenie prirodzeného vývoja živnostníckej sociálnej skupiny spôsobilo, že v súčasnosti nemožno hovoriť o nadväzovaní na živnostnícku tradíciu v meste a ani na rodinné podnikateľské tradície vo všeobecnosti. V rámci mesta ide o málopočetné, skôr ojedinelé prípady. Pri reštitúciách obchodných/ firemných priestorov sa väčšinou tieto nestali miestom podnikania priamych potomkov bývalého vlastníka. Skôr bola a je tendencia prenajímať tieto priestory novým súkromným podnikateľom, resp. iným subjektom.

Dnešní živnostníci, resp. malí a strední podnikatelia, sú rovnako rôznorodou skupinou, ako boli ich predchodcovia pred rokom 1948. Od samostatne podnikajúcich remeselníkov, cez rodinné podniky v oblasti obchodu a služieb až po novodobých obchodných zástupcov zahraničných firiem, či krátko- i dlhodobo najímaných expertov v nadnárodných organizáciách.

Po roku 1989 sa stalo podnikanie sčasti „módnou“ záležitosťou, do ktorej sa púšťali ľudia rôzneho vzdelania, skúseností a zázemia. Svoj vstup do podnikateľskej sféry vnímali buď ako výzvu vyskúšať si vlastné schopnosti v novej oblasti alebo ako „adrenalinové dobrodružstvo“, mnohí hľadali riešenie svojich pracovných problémov, ale boli už aj na začiatku takí, ktorí vstupovali na podnikateľskú pôdu s určitými konkrétnymi plánmi a predstavami. Kvantitatívny vývoj živnostníkov na pôde mesta v prvej polovici 90. rokov hovorí jasnou rečou: súkromné podnikanie ľudí lákalo – príslubom samostatnosti, zaujímavými zárobkovými možnosťami a predstavou pozitívnej zmeny spôsobu života. Na druhej strane vývoj ukázal, že vo väčšine prípadov ukončenia podnikateľských aktivít bola jednou z hlavných príčin absolútna nepripravenosť (v tom najširšom zmysle slova) na túto činnosť.

Vďaka veľmi voľnej formulácii súčasného živnostenského zákona pri definovaní predmetu živnosti nie je možné presne stanoviť počty osôb v jednotlivých odvetviach, preto sa v štatistikách mesta spravidla delia na tri základné skupiny – obchodná činnosť, výrobná činnosť a služby, ktoré sa len s ťažkosťami špecifikujú. Ich pomer v roku 1996 bol 40,8% : 23,9% : 35,4%, v roku 2002 to bolo 40% : 23 : 37% a zmeny v ňom sú smerom k prítomnosti minimálne.⁴

Dnešní živnostníci majú aj ďalší spoločný znak: až na pár výnimiek nemajú žiadnu predchádzajúcu ani sprostredkovanú skúsenosť so súkromným podnikaním. Spôsobilo to predovšetkým viac ako štyridsaťročné prerušenie rodinnej podnikateľskej tradície, zreštituovaný majetok sa vracal do rúk pôvodných živnostníkov zriedka, skôr sa s novou skutočnosťou vyrovnávali predstavitelia prvej a druhej nasledujúcej generácie. Boli to ľudia, ktorí sa realizovali v iných oblastiach a súkromný sektor a podnikanie ich zväčša ani nelákalo.

Obchodné, resp. dielenské priestory buď predali, prestavali alebo najskôr prenajali tretím osobám, ako sa sami púšťali do „nadväzovania“ na rodinnú tradíciu.

V počiatocnom období sa medzi novými živnostníkmi objavovalo (v porovnaní so súčasnou situáciou) viac dobrodruhov, ktorých jediným cieľom bolo „rýchly zisk za čo najkratšiu dobu“. Nejasne vymedzené pravidlá hry v legislatíve i v spoločnosti vôbec, častá neprehľadnosť vzťahov a kompetencií takémuto spôsobu podnikania priamo nahrávali. Postupne a len pomaly živnostnícky stav táto kategória podnikateľov začína opúšťať. V súčasnosti je možné zachytiť proces, v ktorom sa začína v rámci jestvujúcich stredných vrstiev jasne vyčleňovať skupina, ktorú by bolo možné nazvať „nástupcovia starých stredných vrstiev, resp. živnostníkov“. Jej predstavitelia, zdá sa, akoby si uvedomili zmysel základnej živnostníckej axiomy: živnosť je spôsob života a podriadili jej svoje konanie. Pomalými krokmi, ponukou serióznej práce, služieb, kvalitných produktov, korektným vzťahom k zákazníkom si budujú „meno“. Rovnaký dôraz kladú na transparentnosť a korektnosť v profesijných vzťahoch aj v komunikácii so štátnymi a komunálnymi úradmi. Tieto snaženia núkajú paralelu s hodnotovými orientáciami živnostníkov do roku 1948: *odborná a sociálna spôsobilosť, sebarealizácia*. Vzťah k majetku sa presúva do roviny dlhodobých investícií a často do budovania malých rodinných firiem.

Existencia takto vymedzenej skupiny je však konfrontovaná s javmi a procesmi, ktoré sú zmesou ekonomickej transformácie postkomunistickej krajiny, modernizácie a globalizácie. Tak ako v krajinách západnej Európy, kde sa staré stredné vrstvy nie sú ochotné zmieriť s faktom, že časť ich hodnôt je v troskách (autonómnosť v podnikaní, nezávislé napredovanie v slobodnej konkurencii rovnocenných partnerov) a zvyšok využívajú na reklamné účely veľké firmy (MILLS 1951 a RIESMAN 1961), aj u nás je možné odhaliť v tejto skupine zahľadanie sa do „starého sveta“, snahu zrekonštruovať jeho staré cnosti v pôvodnej podobe. Je otázka (a odpoveď na ňu preverí budúcnosť), či práve spôsob života a hodnoty starých stredných vrstiev sú a nakoľko pre spoločnosť nenahraditeľné. Heslá o právach všetkých súkromných vlastníkov, o slobode a rovnosti šanci pre všetkých sú síce príjemnou, ale zatiaľ len imaginárnou kulisou dnešnej postkomunistickej, postmodernej roztekanej reality.

Živnostníkov pred roku 1948 charakterizovala aj ich *sociabilita*, záujem a programové zasahovanie do vecí verejných – predovšetkým na lokálnej úrovni, aj prostredníctvom komunálnej politiky. Robili tak proklamatívne, ale i neoficiálne, pričom sa zvykol zdôrazňovať skupinový záujem, ktorý ich k tomu viedol. V súčasnosti, ak je vôbec možné takéto konanie pozorovať (častejšie ide len o formálne vyhlásenia bez následného praktického konania), dostáva sa do popredia otázka, či nejde o individuálne záujmy jednotlivých podnikateľov, ktorí ich za skupinové len vyhlasujú. Hneď vzápätí je možné položiť spätnú otázku, do akej miery je potom konštatovanie o skupinových cieľoch a stratégiách starých stredných vrstiev v meste do roku 1948 iba konštruktom či želaním bez vnútorného zakotvenia.

Súčasní živnostníci v meste sú heterogénnou skupinou, mnohvrstevným systémom s výraznou sociálnou mobilitou. Vytvárajú sa v nej záujmové podskupiny, účelové zoskupenia s dlhšou či kratšou dobou trvania. Primárne všetkých spája vlastníctvo výrobných prostriedkov, z neho prameniaca *pocit relatívnej nezávislosti, flexibilita, vyznávanie neoliberalizmu*. Oficiálne organizácie, združujúce malých a stredných podnikateľov, nemajú prirodzenú autoritu v meste, to isté platí aj o ich funkcionároch. Často sú pre tých, ktorých obyvatelia mesta vnímajú ako úspešných podnikateľov, úplne neznámi.

Podnikanie zasahuje, tak ako pred rokom 1948, celkom logicky do spôsobu života a rodinných vzťahov. Pri stave rozpracovanosti problematiky by bolo predčasné formulovať závery. Z doterajších poznatkov môžeme konštatovať: s odstupom času živnostníci pripúšťajú, že v počiatočnom štádiu podnikania okrem problémov v samotnom založení a rozbehnutí firmy vznikali aj problémy v rodine, v partnerských či manželských vzťahoch, vyplývajúce zo zmeny životného rytmu, pracovného zaťaženia. Ak sa tieto prekonali, tak len preto, že sa celý život rodiny plne prispôbil, resp. podriadil, požiadavkám, ktoré so sebou prináša podnikanie.

Aj súčasní živnostníci si uvedomujú významné prepojenie na mesto – ich lokálpatriotizmus je možno viac pragmatický ako emotívny, čo však neuberá tomuto faktoru na váhe. Objavujú sa rôzne formy sponzorstva aktivít v priestore mesta s cieľom zviditeľniť seba i mesto.

Príslušnosť ku skupine a jej prestížne postavenie sa demonštruje spôsobom trávenia voľného času: k tradičným športom (napr. tenis, golf, jazda na koni) sa pridávajú aj „adrenalinové“ činnosti (safari v Afrike, lov medvedíkov za polárnym kruhom...), atraktívne dovolenkové destinácie a spôsoby dovolenkovania.

V spoločenskom živote mesta sa zvyrazňuje skupina manželiek podnikateľov s vlastnou náplňou dňa a záujmami, osobitné sú aj prejavy a aktivity detí podnikateľov v meste. V rámci sociálnej topografie je zrejma tendencia oddelenia lokality pracovného a privátneho priestoru. Súkromný priestor – byt či dom - sa snažia dnešní malí a strední podnikatelia získať skôr v prímestských častiach, nie priamo v centre mesta, firemné priestory, naopak, sledujú dôležitosť priestoru smerom k centru mesta.

Načrtnuté problémy výskumu malých a stredných podnikateľov v meste a doterajšie zistenia si vyžadujú pokračovanie a odbornú konfrontáciu. Z výskumnického hľadiska je potrebný ďalší, dlhodobý, sčasti stacionárny a predovšetkým hĺbkový terénny výskum.

II. Mestskí vinohradníci (prípady Modra)

Mestských vinohradníkov možno, vzhľadom na vývoj štruktúry spoločnosti Slovenska, považovať historicky za prinajmenšom rovnako relevantnú časť starej strednej vrstvy ako živnostníkov, ktorí tvoria v tomto texte prvú rovinu komparácie.

Ide o diferencovanú časť sociálneho spektra, ktorá sa kontinuálne vyvíjala ako mestotvorná zložka s územne veľmi špecifickým obmedzením na mestské prostredie malokarpatskej vinohradníckej oblasti západného Slovenska.⁵ Mestských vinohradníkov v meste Modra v období 1. polovice 20. storočia vymedzujem ako vnútorne majetkovo, etnicky i konfesiónálne diferencovanú skupinu dorábateľov a predajcov vína, pre ktorých vlastníctvo pôdy využívané na vinohradníctvo bolo dostačujúcim zdrojom obživy. Ako časť starej strednej spoločenskej vrstvy tvorili jadro miestneho meštianstva resp. buržoázie.

Na začiatku 20. storočia uživilo vinohradníctvo v päťtisícovej Modre takmer 3/5 všetkého obyvateľstva, vlastníci viníc - tí, ktorých skúmam ako mestských vinohradníkov - pritom tvorili jeho desatinu. Skĺbenie výrobné a obchodnej činnosti, ktorým sa mestské vinohradníctvo, historicky ako odvetvie síce zviazané s pôdou, ale organizáciou výroby, hospodárskymi výsledkami, právnym zaradením a orientovaním na trh priblížilo k živnostníctvu (KAHOUNOVÁ 1970: 12), vyžadovalo od vinohradníkov pružnosť a schopnosť prijímať a využívať meniace sa hospodárske podmienky v štáte. Tie ovplyvňovali ich pozíciu ako podnikateľov i zamestnávateľov, bolo teda potrebné neustále a premyslene zasahovať v prospech seba a svojej skupiny do riadenia mestských záležitostí, prezentovať sa pozitívne v lokálnej spoločenskej sfére. Šírka aktivít skupiny

rámcovala a podmieňovala jej *hodnotový systém*, prepájala ju s nadlokálnym dianím, sociálno-hospodárskymi a politickými procesmi prebiehajúcimi v rámci lokálnej spoločenskej štruktúry a určila jej výraznú kultúrotvornú funkciu v meste.

Na najvyšších priečkach v rebríčku hodnôt tejto skupiny bola *rodina a rodinný majetok, držba kvalitnej viničnej pôdy a jej rozširovanie zo zisku, dobrá povest' odborníka v pestovaní hrozna a vlastníka čistej upravenej pivnice, povest' čestného zamestnávateľa* (ktorú podmieňovala kvalita organizácie prác a správanie sa k najímaným robotníkom) a *poctivého obchodníka s vínom*. Popri uvedomovaní si závislosti na pôde a počasí v každom poľnohospodárskom roku bola pre vinohradníkov hodnotou aj *znalosť všetkých odborných zručností a postupov, oboznamovanie sa s novinkami prostredníctvom odbornej literatúry*. Preto nakupovali noviny a odborné knihy, spolupracovali s miestnou odbornou vinohradníckou školou, organizovali si prednášky a kurzy, vedomosti odovzdávali potomstvu. Pestovanie týchto hodnôt členmi skupiny a ich proklamovanie na verejnosti vychádzali z ekonomickej samostatnosti a zodpovednosti za svoj majetok, podmieňovali odvahu v obchodných aktivitách a premyslené narábanie s investíciami. Za skupinovú hodnotu sa považovalo aj *členstvo, autorita a funkcia* v lokálnom profesijnom združení – vinohradníckom spolku. Najvýznamnejší členovia skupiny mali právo reprezentovať skupinu aj smerom navonok (funkcionári v celoštátnych vinohradníckych organizáciách), udržiavali politické vzťahy vo vplyvných stranách, kandidovali do mestského zastupiteľstva a tak presadzovali skupinové záujmy. Vstupovanie týchto hodnôt do každodenných sociálnych vzťahov v meste sa navonok prejavovalo zaradovaním členov skupiny v očiach ostatných obyvateľov mesta medzi „pánov vinohradníkov“.

Zastúpenie a radenie hodnôt na rebríčku dôležitosti zostávalo pri skúmanej skupine aj napriek dynamickým zmenám, ktorými ekonomika, politická a sociálna štruktúra krajiny v prvej polovici 20. storočia prechádzali, relatívne stabilné. Ich prostredníctvom skupina budovala a využívala svoj ekonomický a politický kapitál, vedome kultivovala a deklaratívne trvala na udržiavaní stavovskej a profesionálnej cti.

Ako súčasť stredných vrstiev skupina mestských vinohradníkov v sledovanom období splňa všetky vyššie vymenované sociologické definičné znaky a vystupuje aj ako významný kultúrotvorný prvok. Je sociálne zakotvená v majetku a slobodnom podnikaní s primárnou orientáciou na zisk, z ktorého pochádza status, prestíž a nezávislosť jej členov, vnútorne je štruktúrovaná, organizovaná nielen ekonomickými mechanizmami, ale aj dobrovoľným združovaním sa, udržiavaná plnením ekonomických i sociálnych funkcií a organicky prepojená s prostredím mesta a s jeho sociálnou štruktúrou.

Obdobie 1948-1989

Nástup proletárskej diktatúry po roku 1948 znamenal pre samostatných mestských vinohradníkov elimináciu v ekonomickom i sociálnom zmysle, na dlhých päť desaťročí ich zmiznutie zo sociálneho spektra mesta.

Hoci na Slovensku sa začalo zoštátnňovanie súkromného majetku a prechod na centrálnu riadenú poľnohospodársku veľkovýrobu (tvorbou štátnych majetkov a jednotných roľníckych družstiev (JRD)) už skoro po prevrate, v Modre sa individuálne vinohradnícke hospodárenie začalo prelínať s družstevným až v hospodárskom roku 1950/1951. Výskumy ukazujú, že vinohradníctvo v Modre bolo pre režimom najatých realizátorov kolektivizácie a zakladateľov jednotných roľníckych družstiev, ako i pre miestnych komunistických predákov a komisie vtedajšieho národného výboru „tvrdým orieškom“. Okrem ekonomických a agrotechnických osobitostí odvetvia, nepripraveného na veľkokapacitné obrábanie

a spracovanie, bola komplikáciou silná sociálna previazanosť vinohradníctva so všetkými sférami života mesta a jeho skupín, kombinovanie vinohradníctva s roľníctvom u jednotlivých vlastníkov i rozdrobenosť viničnej pôdy v chotári mesta. Tunajšie družstvo začalo hospodáriť na konfiškovanej pôde po odsunutých Nemcoch a zásahom štátu prešiel doň aj všetok majetok Vinohradníckeho spolku v Modre. Vinohrady však väčšinou zostali súčasťou súkromného sektora: zo 700 ha všetkých viníc ešte v roku 1953 obhospodarovali súkromníci asi 600 ha, viacerí majitelia s vedomím bezperspektívnosti ich nechávali spustiť a výsadba sa znehodnocovala. U vinohradníkov, ktorí odolávali združšteniu a zostávali v súkromnom sektore, nemohol štát dosiahnuť poslušné odovzdávanie úrody v podobe kontingentov v množstve stanovenom výmerou viníc. Pretože mnohí modranskí vinohradníci obrábali aj poľnohospodársku pôdu a chovali dobytok, rozsah dávok bol rozličný. Vstupe do družstva alebo odovzdaní svojej pôdy odolávali niektorí až do konca 50. rokov. Medzitým sa poštátnil výkup hrozna i obchod s vínom, komunálne podniky prebrali pridelenie výsadbového materiálu, viničných kolov, lyka na viazanie viniča; centralizovalo sa zásobovanie umelými hnojivami a ochrannými chemikáliami, centrálné sa začali určovať ceny a štátnym zásahom zanikla možnosť zamestnávať na pôde robotníkov i viacerých príslušníkov vlastnej rodiny. Udržať existenciu akéhokoľvek samostatného privátneho vinohradníckeho podniku sa stalo nemožné. Mestské vinohradníctvo ako sociálno-kultúrny jav s historickou tradíciou a sociálnym zakotvením v regióne zaniklo. Ako poľnohospodárske odvetvie prešlo viac ako desaťročím hlbokého úpadku. Od polovice 60. rokov po scelení pozemkov, po nových veľkoplošných výsadbách viníc a vybudovaní spracovateľských kapacít sa v rámci modranského (neskôr aj s inými obecnými družstvami zlúčeného) JRD vďaka mohutným štátnym dotáciám družstevné vinohradníctvo začalo stabilizovať a následne dynamicky rozvíjať. V jeho „veľkokapacitnom“ rámci rástli aj odborníci na pestovanie, zber a spracovanie hrozna, vinárske výrobné technológie a šľachtiteľský výskum, kontaktujúci sa s najnovšími poznatkami odboru vo svete.

Ako platformu udržiavania a odovzdávania vedomostí v rodinnom prostredí možno v tomto období sledovať vinohradníctvo pracovne označované ako záhradkárske (v období socializmu pestovanie viniča na obmedzenej povolenej výmere v záhradách pri rodinných domoch, osadách patriacich Zväzu záhradkárov, ako aj obrábanie družstevných záhumienkov). Jeho produkt sa „odovzdal“ v štátnom výkupe alebo spracoval v malom na víno a spotreboval v domácnostiach, rozdal medzi príbuznými, príp. predával záujemcom „pod rukou“.

Stratégie príslušníkov sledovanej skupiny po roku 1948 boli rozličné a ich osudy a reakcie ovplyvnili aj profesionálnu orientáciu či voľbu povolania ich potomkov, ktorí mali byť hypoteticky pokračovateľmi podnikania..

Časť vinohradníkov sa zapojila do budovania družstva, svoju viničnú pôdu odovzdali a nasledujúcich niekoľko desiatok rokov v družstve aj pracovali. Časť vinohradníkov so sklamaním svoju pôdu prepísala na družstvo a kontakt s vinohradom a pôdou celkom prerušili, odišli pracovať do priemyslu, školstva, služieb. Časť vinohradníkov, predovšetkým tí, čo odolávali najdlhšie tlaku socializácie, bola prenasledovaná ako režimu nepriateľská kulaci a podnikatelia, niekoľkí zažili politickú internáciu alebo boli z mesta „vyvezení“ a ich majetok zoštátnený.

Z hľadiska organizmu mesta je dôležité, že so skupinou vinohradníkov, ako prostredím pestovania a reprodukovania špecifických hodnôt, zanikla po roku 1948 aj jedna z významných charakteristík spoločenského života založená na vzájomnej previazanosti prvkov sociálnej štruktúry vinohradníckeho mesta a ich komunikácii. Z pohľadu členov skupiny došlo po roku 1948 k najvýznamnejšiemu porušeniu kontinuity odvetvia,

spôsobenému dramatickým zásahom do vedomia jeho nositeľov. Pocit krivdy vyvolalo nielen faktické vyvlastnenie rodinného pôdneho majetku zhromažďovaného viacerými generáciami, ale aj sledovanie jeho ďalšej devastácie bez možnosti zasiahnuť. Vinohradníci, ktorí začali pracovať v JRD („páni vinohradníci“, z ktorých sa stali „družstevníci“), boli často pri práci konfrontovaní s neodbornosťou a organizačnou neschopnosťou nadriadených. Z pozície niekdajších úspešných podnikateľov ťažko znášali, keď v predstavenstve družstva pôsobili ľudia, ktorých rodiny nemali z hľadiska pracovitosti a hospodárnosti v meste nikdy dobrú „povešť“ a pod.

Hodnoty skúmanej skupiny v období komunistického režimu teda prešli dramatickou zmenou: ich rebríček sa novým pomerom neprispôobil, vnútornú dynamiku nahradila negácia a deštrukcia, prichádzajúca po zásahu zvonku. Počas obdobia diskontinuity sa bez existencie skupiny, ako nosného prostredia, udržiavali viaceré *tradície odvetvia* vďaka aktivitám múzeí a využívaniu kultúrnych artefaktov či obnovených zvykov spojených s kolektivizovaným vinohradníctvom pri oslavách, obaračkových slávnostiach a pod. V jazyku mesta sa aj po zmene podoby extravilánu zachovali viaceré názvy chotárnych častí a honov, ktoré predtým využívali vinohradníci na identifikáciu polohy svojich viníc.

V období socializmu sa udržiavala a ďalej stereotypizovala dvojica prívlastkov mesta Modra ako *mesta Štúrovho* (Ľudovít Štúr v Modre v 19. storočí istý čas žil a je tu aj pochovaný), a *mesta keramiky* (fajansové výrobky tunajšej dielne začali vďaka tvorbe významných umelcov už v 1. polovici 20. storočia získavať nadlokálny symbolický, takmer národný význam). Ako tretí sa k nim, vďaka výraznej socialistickej propagande úspechov miestneho JRD v štáte i v komunistickom zahraničí, pridala „oprášeny“ prívlastok Modry ako mesta *vinohradníckeho*.

Hodnota, ktorú predstavovalo *udržiavanie a odovzdávanie znalostí a zručností* spätých s pestovaním hrozna a dorábaním vína mladším generáciám, sa v istom zmysle reprodukovala v úzkom rodinnom prostredí vďaka systému záhumienkového hospodárenia pri JRD a záhradkárskeho vinohradníctvu. Aj odsťahovaní potomkovia sa domov vracali pomáhať pri práci s vinohradom a na obaračky. Tí, ktorých rodičia mali záujem znalosti odovzdať, udržiavali kontinuitu odvetvia v podobe vedomostí a zručností. V meste pôsobiaca odborná vinohradnícka stredná škola sa tiež stala médiom na zachovanie istej generačnej kontinuity blízkeho vzťahu k odvetviu - medzi jej študentmi boli aj deti či vnuci niekdajších vinohradníkov. Tí, ktorí získali aj odborné vysokoškolské vzdelanie, začali v období 70.-80. rokov 20. storočia aktívne pôsobiť vo vinohradníckom výskume alebo ako vinohradnícki inžinieri v niektorom z JRD v regióne.

Napriek zachovaniu spomenutých sfér, ktoré zabránili zániku časti skupinových hodnôt, hlboký zlom, ktorý socializmus pre skupinu vinohradníkov priniesol - diskontinuita vlastníctva a užívateľských práv k pôde a sociálna eliminácia vrstvy podnikateľov – posúva určovanie ďalších smerov jej vývoja v oblasti ekonomickej, a predovšetkým sociálnej, do oblasti hypotéz.

Po roku 1989

Tí, z niekdajších vinohradníkov alebo ich potomkovia, čo sa dožili „zmeny“ v roku 1989, zažívali intenzívny pocit nápravy krivdy a motiváciu začať znova.

V Modre viedlo začiatkom 90. rokov prijatie reštitučného zákona a legislatívy týkajúcej sa transformácie jednotných roľníckych družstiev k odštartovaniu procesu uplatňovania si vlastníckych práv a masívnemu navracaniu združstevnenej pôdy pôvodným vlastníkom. Vinice, ktoré boli identifikovateľné a nepodľahli v družstve zmene kultúry, sterasovaniu a pod., bolo možné vrátiť v pôvodnom rozsahu i podobe, čo sa však, o. i. tiež vzhľadom na

pôvodnú lokalizáciu vinohradov jednotlivých vlastníkov na viacerých miestach členitého chotára, podarilo len z malej časti. Väčšia časť zostala vzhľadom na nesúlad vlastníckych a užívateľských práv k pôde viac rokov na podnikanie „nepoužiteľná“. Proces revitalizácie súkromného vinohradníckeho podnikania sa preto spomalil a sproblematizoval vyhliadky na potenciálne odstránenie dôsledkov niekoľko desaťročia trvajúcej diskontinuity v rozvoji tejto časti stredných vrstiev.

Provizórny stav, keď užívateľ *de jure* je, *de facto* nie je majiteľom vinohradu, nemotivuje na kvalitné obrábanie, bráni vkladať investície. Výskum ukazuje, že pre mestské vinohradníctvo v Modre bola táto ambivalencia situácie – krivda sa napravila, s majetkom sa však paradoxne nedá pri práve prebiehajúcim procese pozemkových úprav nič robiť – momentom zbrzdzenia procesu transformácie odvetvia i podnikania na ňom založeného.

Aktuálna situácia v Modre

Premenlivosť a mimoriadna dynamika súbežne prebiehajúcich procesov (transformácie JRD, legislatívne zmeny v cenovej a daňovej oblasti, odpredaja a rozličného prenajímania viníc, vzniku aj zániku firiem, združovanie sa do akciových spoločností, žiadanie koncesii na výrobu a predaj vína alebo ich vracanie pre nerentabilnosť atď.) nedovoľujú stav podnikania vo vinohradníctve, výrobe a predaji vína po roku 1989 zodpovedne kvantifikovať - skôr ho možno vnímať v istých etapách odlišujúcich sa vo vzťahu k vinohradníckemu podnikaniu v kvalitatívnych rysoch. Doterajší vývoj zaznamenal počiatkom 90. rokov veľký rozmach súkromného vinohradníčenia a podnikania vo vinohradníctve, ktorý vystriedal rýzný útlm a úpadok, sprevádzaný dezilúziou zainteresovaných. V 2. polovici 90. rokov možno dokumentovať nástup skôr pomalého, ale zdá sa, že zo strany aktérov racionálnejšieho a menej riskantného, rozvoja v makroekonomicky stabilizovanejších podmienkach.⁶

Poslednú pracovne vymedzenú etapu, trvajúcu dodnes, sprevádza empiricky zachytiteľný a jasne čitateľný presah marketingových záujmov vinohradníckych podnikateľov do širokej sociálno-kultúrnej sféry v meste (i celého malokarpatského regiónu, do ktorého Modra patrí). Tlmočený je prostredníctvom kultúrnych, spoločenských a vidiecky turizmus podporujúcich aktivít a opiera sa o široko chápané partnerstvo (podnikatelia – lokálna samospráva – lokálne a regionálne kultúrne a osvetové inštitúcie).

Čo sa týka obnovenia skupiny v parametroch, ako boli rekonštruované v 1. polovici 20. storočia, empiricky zachytávame skôr náznaky a symbolické odkazy na minulosť, ako faktické skupinotvorné procesy. To zodpovedá nielen diferencovanosti spektra podnikateľskej vrstvy v lokalite, ale aj povahe procesov, prebiehajúcej ekonomickej a sociálnej transformácie v krajine. Pri analýze transformácie *hodnôt* je teda pre empirický výskum efektívnejšie sledovať v lokalite modelovo ako členov skupiny všetkých momentálne podnikajúcich vo vinohradníctve (bez nároku na presné ekonomické či spoločenské vymedzenie a kvantifikovanie) cez prejavy ich individuálnych príp. spoločných stratégií v sociálnom prostredí mesta.

V historicky krátkom čase obdobia postkomunistickej transformácie prechádza najvýznamnejšia z hodnôt vinohradníkov – *rodinný majetok pôdy* zásadnými premenami. V súčasnosti nie je predstaviteľmi úspešnejších z podnikateľskej vrstvy nijako výnimočne artikulovaný a nespája sa jednoznačne s rodinou. Jeho skutočný rozsah nepatrí do verejných diskusií. Ako hodnota a súčasne významný príznak perspektívnosti podnikania sa oceňuje *schopnosť investovať*: v prípade vinohradníctva schopnosť obnoviť vysádzanie nových viníc, rozširovať počet registrovaných viníc, získať vlastné výrobné a skladové priestory. Hodnotou sa stala *odvaha vinohradníka prezentovať sa svojim produktom na verejnosti, vstupovať do*

verejnej súťaže o kvalitu vína, sprístupňovať pivnicu kolegom hosťom i turistom, preukázať schopnosť zasvätené, odborne a kultivovane svoje víno ponúknuť a podávať, čo často sprevádza prezentovanie odborného vzdelania. Zo správania sa vinohradníckych podnikateľov je zjavné tiež, že dôležitosť nabrala hodnota *formálne sa organizovať vo vinohradníckom spolku*, využívať ho ako platformu na presadzovanie spoločných záujmov a reprezentácie skupiny v rámci lokality i navonok. Čitateľná je ich snaha *získať podiel na lokálnej politike*, kultúrno-spoločenskom živote a rozvoji vidieckej turistiky (prejavom uplatnenia skupinových záujmov v malokarpatskom regióne je napr. funkčné partnerstvo v podobe Združenia Malokarpatskej vínnej cesty).

Ak pre začiatok 90. rokov vinohradníci ako ideál opisovali: *dopestovať hrozno, vyrobiť z neho kvalitné víno a s vysokým ziskom ho predat' vo vlastnej vieche priamo v meste, kam by mali prúdiť turisti a milovníci vína*, aktuálny pohyb hodnotového poľa vykazuje s ideálom konvergentnú tendenciu. Mestské vinohradníctvo, hoci nesené nateraz nie jednoznačne vymedziteľnou a stabilnou sociálnou skupinou, sa tým dostáva medzi významné rozvojové faktory široko chápanej transformácie spoločnosti Slovenska.

Záver

Pri porovnávaní výsledkov výskumov dochádzame k poznatku, že tak skupinové osudy, ako aj skupinové hodnoty a ich transformácia vystupujúca na povrch v stratégiách, stavaní si cieľov i v každodennom správaní sa jednotlivcov (členov nami sledovaných skupín), majú celý rad kvalitatívne zhodných črt: majetok spojený s podnikaním, ale aj rodinným životom; snaha o etablovanie sa v spoločensko-kultúrnej sfére mesta, resp. komunálnej politike i zviditeľňovanie sa prostredníctvom sponzoringu; výraz statusu a ich pozície v sociálnej hierarchii mesta vyjadrujú snahou po manifestovaní nezávislosti a ekonomickej stability, pričom sú však rozdielne konkrétne podoby ich vyjadrenia a pod. Odlišnosti zaznamenávame v oblasti tvorby sebaobrazu a prezentovania vlastnej mobility jednotlivých podnikateľov, napr. prostredníctvom životného štýlu, rovnako tiež vo sfére presadzovania „skupinových záujmov“ cez formálne združenia.

Vinohradníci aj dnes nesú so sebou problematizujúci rys navyše, ktorý je zároveň nosným atribútom tejto skupiny. Ide o ich kľúčovú charakteristiku: spätosť s pôdou a prácou na nej ako zdroji zisku. Táto črta zakotvuje skupinu vinohradníkov súbežne v agrárnej i podnikateľskej sfére. Na rozdiel od „čistých“ podnikateľov úspech jednotlivca závisí dnes tak ako v minulosti nielen od podnikateľskej odvahy, pracovitosti a šikovnosti, ale aj od kvality a dostupnosti pôdneho majetku, prírodných a klimatických podmienok v každom konkrétnom hospodárskom roku, dodržiavania agrotechnických termínov, od riskantnej a nákladnej investície do výsadiieb nových viníc prinášajúcich prvú úrodu až po niekoľkých rokoch a vyžadujúcich záruky stability vlastníctva atď.

Väzba na pôdu robila aj v minulosti skupinu v porovnaní so živnostníkmi z vonkajšieho pohľadu v istom zmysle zraniteľnejšou, archaickejšou a menej sociálne dynamickou. Jej príslušníkom zabraňovala v sociálnej mobilite, jednotlivcom či väčším segmentom znemožňovala využiť dynamiku vývoja a opustiť rámec starej strednej vrstvy, prejsť na inú úroveň svojej odbornosti napr. nadobudnutím vyššieho vzdelania a pod. Hoci v lokálnom rámci garantovala tradične nadobudnutý vysoký status „pána vinohradníka“, ktorý bol opakovane potvrdzovaný nižšími vrstvami nachádzajúcimi sa napr. v zamestnaneckom vzťahu k samostatnému vinohradníkovi, pri porovnávaní s inými reprezentantmi stredných vrstiev mimo svojho mesta sa mohla vynoriť dehonestujúca kategorizácia „sedliak“. Na strane druhej v agrárnej spoločnosti, akou bola spoločnosť Slovenska ešte v prvej polovici

20. storočia skupina mohla ťažiť z relatívneho zaostávania iných odvetví a rozumne úročiť tradíciou udržiavané odborné zručnosti, nevyhnutnosť špecializovanej ručnej práce, pri reklame svojho produktu a marketingu orientovanom na veľkomestského zákazníka používať symboly odkazujúce na harmonický bezstarostný a starosvetký vidiecky kolorit a pod.

V týchto výpočtoch pre- a proti-, vyplývajúcich z prieniku agrárnych a podnikateľských črt v mestskom vinohradníctve by bolo možné pokračovať a nebolo by to samoúčelné, pretože sa tieto črty javia ako príčiny ambivalentného vývoja mestských vinohradníkov a vynárajú sa aj v súčasnom období transformácie. Súvisia s problémami vychádzajúcimi z nevyjasnených vlastníckych a užívateľských práv k pôde, problematickou a neukončenou transformáciou jednotných roľníckych družstiev, s nemožnosťou využívať pôvodné dnes reštituované vinohradnícke pozemky pre ich zanedbanosť a devastáciu či z dôvodu chýbania techniky a pracovných kapacít, súvisia tiež s často nezvratnými zmenami vinohradníckej kultúrnej krajiny nastolenými kolektivizovaným poľnohospodárstvom v posledných desaťročiach a pod. Tým sa bude treba venovať v samostatnom príspevku, rovnako aj sociabilite predstaviteľov malých a stredných podnikateľov. Do centra skúmania by sa mali dostať aj profesijné záujmové združenia či jednorázové účelové zoskupenia oboch sledovaných novo sa formujúcich súčastí stredných vrstiev, ich zastúpenie v komunálnej politike a účasť na vytváraní imidžu mesta, v ktorom pôsobia. Pri analýze vymedzených problémov bude možné sledovať transformáciu ich hodnotových systémov v procesoch každodenného života.

POZNÁMKY

- 1 Definície jednotlivých pojmov, ako aj ich charakteristiky pozri podrobne rozpracované v dizertačnej práci M. Vrzgulovej (1997) a jej štúdiách publikovaných k uvedenej problematike v 90. rokoch 20. storočia (napr. 1996, 1996a, 1997a).
- 2 Po roku 1948 z pochopiteľných ideologických dôvodov, a ani spätne po roku 1989, sa nere realizoval sústredený výskum „bývalých“ živnostníkov a ich potomkov zameraný na hodnotové systémy, životné dráhy a stratégie v socialistickej ére Slovenska. Ojedinelé etnologické štúdie sa venujú otázkam znárodnenia a združstevňovania a zásahu týchto procesov do života súkromných podnikateľov (FALŤANOVÁ 1993, 1995, 2005, NOVÁKOVÁ 2005, RATICA 1992).
- 3 Zákon č. 403/1990 Zb. o zmiernení následkov niektorých majetkových krívd (reštitučný zákon); zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách v znení zákona č. 264/1992 Zb. o zmiernení niektorých majetkových a iných krívd a o pôsobení orgánov štátnej správy SR v oblasti mimosúdnych rehabilitácií v znení zákona č. 312/1992 Zb. a zákona SNR č. 492/1992 Zb. zákon č. 105/1990 Zb. o súkromnom podnikaní občanov. Podľa neho držiteľia povolení podľa nariadenia vlády SSR č.158/1982 Zb. a č.2/1984 sa podľa zákona z roku 1990 pokladajú za podnikateľov. Ďalej bol prijatý zákon č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (Živnostenský zákon) v znení zákona č.231/1992 Zb. a zákona č. 600/1992 Zb. a zákona NR SR č. 132/1994 Z.z.
- 4 Ku koncu roku 1995 pôsobilo v Trenčíne s viac ako 52 tisíc obyvateľmi 5 967 podnikateľských subjektov (5 152 fyzických osôb a 815 právnických). Zastúpenie mužov a žien v živnostiach v približnom pomere 2:1.
Situácia v súkromnom podnikaní v rokoch 1992-1995 bola nasledovná:

Rok	vydané koncesné a živnostenské listy	zrušené
1992	4 247	49
1993	2 096	616
1994	1 425	461
1995	1 358	1 100

Rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2004
Fyzické osoby	3517	3856	3969	4069	5642	4310	4 328	4449
Právnické osoby	890	1117	1249	1341	1439	1575	1685	1959
Spolu	4407	4973	5218	5410	5642	5885	6013	6408

- 5 Vytvájala sa tu so vznikom privilegovaných mestských sídel od obdobia 13. storočia. Nadviazala predmetom svojej činnosti na domácu pestovateľskú tradíciu ovplyvnenú vhodnými prírodnými podmienkami a od 14.-15. stor. využila ako rozvojový impulz viacnásobné nemecké kolonizácie. Spomenutá geografická oblasť Malých Karpát sa kryje s hospodársko-kultúrnym typom mestského vinohradníctva a presahuje aj na územie dnešného Dolného Rakúska a Burgenlandu a časti juhovýchodnej Moravy. Od vidieckeho vinohradníckeho typu orientovaného na samozásobiteľstvo a produkciu vína ako doplnku iných roľníckych produktov sa mestský typ vinohradníctva odlišil svojou orientáciou na obchod, snahou kumulovať kapitál na sociálne pozdvihnutie, využívaním dolných mestských vrstiev ako pracovných síl, ako aj inými vonkajšími znakmi (napr. rozvojom špecifickej spracovateľskej technológie, nevyhnutnosťou umiestňovať vinne lisovne a pivnice - výrobné a skladovacie priestory svojho obchodného artiklu – na území mesta pod ochranou mestských opevnení priamo v domoch majiteľov viníc). Skupina samostatných vinohradníkov (ktorým na obživu seba a svojej rodiny stačilo podnikanie vo výrobe a predaji vína) bola v uvedených mestách ľonom zrodu bohatého patriciátu a sebavedomého meštianstva. Svoj hospodársky vrchol preživala v 17.-18. storočí, kedy mali jej obchodné aktivity celoeurópsky záber. V priebehu ďalšieho vývoja a kapitalizácie ekonomiky skupina chudobnela, majetkovo sa diferencovala a sociálne rozširovala: jej najbohatšie jadro sa početne zužovalo.
- 6 Podľa údajov mestského úradu bolo napr. v roku 2003 v chotári Modry 756 ha viníc, evidovaných 25 súkromne hospodáriacich roľníkov aktívnych v rastlinnej (prevažne vinohradníckej) výrobe a 20 spoločností, kde predmetom podnikania bol predaj, resp. výroba a predaj vína, pričom užívateľská štruktúra viničnej pôdy nie je stála a mení sa doslova zo dňa na deň. Oficiálny status podnikateľ a miestne chápanie pojmu vinohradník sa v podmienkach transformujúcej sa ekonomiky špecificky prelínajú. Záznamy z terénu odhaľujú aj jasné odlíšenie vinohradníkov, pestujúcich hrozno a predávajúcich víno „na prilepšenie“ iného príjmu a tých, čo z vinohradníctva „žijú“: ... „vinohradník je ten, čo má vinohrad, obrába ho a svoju úrodu buď predá alebo spracuje na víno“...; „...„podnikatelia sa venujú okrem pestovania hrozna a výroby vína aj celej ekonomike firmy – účtovníctvu a daniam, starostlivosti o zamestnancov, finálny produkt predávajú“... Podnikateľov sa citelne dotýkajú legislatívne zmeny a politika štátu v oblasti daní, dotácií, cenovej a colnej politiky, obchodu a distribúcie a pod.

LITERATÚRA

- BAUMAN, Z. (1999): *Globalizace*. Praha.
 BLÁHA, I.A. (1968): *Sociologie*. Praha.
 BOURDIEU, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha.

- CROSSICK, G. – HAUPT, H.G. (1995): *The Petite Bourgeoisie in Europe 1780-1914. Enterprise, Family and Independence*. London and New York.
- DAHRENDORF, R. (1959): *Class and Classconflict in Industrial Society*. Stanford University Press.
- FALŤANOVÁ, Ľ. (1993): Profesná dráha živnostníka a znárodňovacie procesy. In: *Slovenský národopis*, roč. 41, s. 139-157.
- FALŤANOVÁ, Ľ. (1995): Nationalization as Reflected in Destinies of Town Merchandisers in Slovakia. In: *The City: Today, Yesterday and the Day Before*. University of Łódź, Chair of Ethnology, s.146-152.
- FALŤANOVÁ, Ľ. (2005): Spoločenské zmeny v interpretácii životných osudov súkromných podnikateľov. In: Profantová, Z. (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Československu po roku 1948, 1968, 1989*. I. diel. Etnologické štúdie 13. Bratislava, s. 178-187.
- GEIST, B. (1992): *Sociologický slovník*. Praha.
- GOLDTHORPE, J. (1992): *The Constant Flux. A study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Clarendon.
- HAUPT, H.G. (ed.) (1978): *Burgeois und Volk zugleich? Zur Geschichte des Kleinbürgertums im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt/ New York.
- KAHOUNOVÁ, E. (1970): Viničné právo na západnom Slovensku a jeho vplyv na spoločenskú kultúru vinohradníkov. In: *Slovenský národopis*, 18, č. 4, s. 595-626.
- KARDOŠOVÁ, M. (1990): Živnostníci ako profesionálna skupina a ich význam pre spoločenský život mesta v medzivojnovom období (na príklade Trenčína). In: *Slovenský národopis*, 38, č. 1, s. 91-98.
- KELLER, J. (2000): *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha.
- KOCKA, J. (Hg.) (1981): *Angestellte im europäischen Vergleich*. Göttingen.
- MATĚJŮ, M. (1989): *Sociologie kultury*. Praha.
- MILLS, Ch. W. (1951): *White Collar. The American Middle Classes*. Oxford University Press.
- NOVÁKOVÁ, K. (2005): Odras „vítazného februára“ a následných politických udalostí v živote vinárskeho veľkopodnikateľa. In: Profantová, Z. (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Československu po roku 1948, 1968, 1989*. I. diel. Etnologické štúdie 13. Bratislava, s. 188-195.
- POPELKOVÁ, K. (1999): Mestskí vinohradníci ako sociálna skupina (K otázke štúdia prvkov agrárneho charakteru kultúry mesta na Slovensku). In: *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Zost. P. Salner, Z. Beňušková. Bratislava, s. 115-130.
- RATICA, D. (1992): „Kulaci“ a proces združstveňovania na slovenskej dedine. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky výskumov v roku 1992*. Bratislava, s. 24 – 31.
- REICH, R. (1995): *Dílo národu. Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha.
- RIESMAN, D. (1968): *Osamělý dav*. Praha.
- VRZGULOVÁ, M. (1996): Vplyv makrosociálnych zmien na Slovensku v prvej polovici 20. storočia na hodnotový systém živnostníkov (na príklade mesta Trenčín). In: *Etnologické rozpravy*, č. 2, s. 17- 41.
- VRZGULOVÁ, M. (1996a): Rodina živnostníka a postavenie ženy v nej. In: *Slovenský národopis*, 44, č. 4. s. 425-433.
- VRZGULOVÁ, M. (1997): *Živnostníci ako kultúrotvorný prvok v mestskom prostredí*. Dizertačná práca. Bratislava : Ústav etnológie. 203 rkp. s.
- VRZGULOVÁ, M. (1997a): *Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918-1948*. Bratislava.
- WEBER, M. (1998): *Metodologie, sociologie a politika*. Praha.
- WHYTE, W.H. (1968): *Organizační člověk*. Praha.

MIDDLE CLASS IN THE URBAN ENVIRONMENT – THE TRANSFORMATION OF THE GROUP VALUE ORIENTATIONS?

Summary

The authoresses have continued their previous research into the position of craftsmen and town vine-growers in the population structure at two different Slovak towns. They have followed their group strategies and value orientation in the first half of the 20th century. The submitted study is an attempt to empirically examine the situation at the period of social and post-socialist transformation over the past 15 years. In the focus of the study there are the re-establishment processes concerning small and middle entrepreneurs, namely private vine-growers. The researchers have applied model analysis of both the examined groups and the situations in which they appeared after the nationalisation in 1948, and then after 1989. The main frameworks of the research are the value-systems of these craftsmen and vine-growers, changes of the local community, formation and stability of social strategies and perspectives, legislature and real life in entrepreneurial activities. The authoresses paid a special attention to the first attempts of individual subjects to start an independent (private) business after 1989, their primary philosophy, strategies and objectives, and a gradual re-evaluation and modification of the goals under the impact of a triad of closely intertwined components of the process: modernisation – transformation – globalisation. Asking questions about the position of the middle classes, namely the social groups of small and middle entrepreneurs and vine-growers in the social structure of the chosen towns, the composition of these groups, their position in the town community, or whether they at all form a social group with some common consciousness, strategies and goals, the authoresses have sought to comprehend their contemporary social and economic position. An analysis and comparison of group value systems cherished by these professional groups before 1948 and then after 1989 reveal dynamism of the relation between the value ideal (the proclamation) and everyday life values (the reality). From the methodological aspect, the study is an attempt to carry out a horizontal comparison – a comparison within a social space: the country, the society, urban environment and historical time are identical, what is different are these two different components of the middle classes at two different towns. Comparing the results of the research the authoresses came to conclusions that both the fates of the groups and the group values and their transformation (emerging from the strategies, goals and everyday behaviour of individual members of both examined groups) exhibit many common as well as different features.

A dominating position in the value systems of both groups is occupied by the property connected not only with the entrepreneurial activities but also with the family life. Then it is the effort to get established in the social and cultural spheres of the town life, or in the communal policy or as sponsors. Both groups manifest their social status and position in the social hierarchy of the town by independence and economic stability; however, the concrete manifestations of their position are different. These differences stem from the self-image of individual entrepreneurs or demonstration of their own mobility through their life-styles, and endorsement of “group-interests” through their formal associations.

Príspevok bol spracovaný v rámci grantového projektu VEGA 2/3181/25 „Globálne procesy a každodenná kultúra na Slovensku. Etnologický pohľad.“

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.

Redakčná rada: doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Univ. Prof. Dr. Gyivicsán Anna, Dr. hab. (MR), doc. Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist (ČR), prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, DrSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka, PhD. (ČR)

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r.o. P.O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

e-mail: sap@sappress.sk

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 53, 2005, Number 4

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 53, 2005, No 4

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 53, 2005, Nr. 4

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVENSKÝ
NÁRODOPIŠ
